

A FENNTARTHATÓSÁG ETIKAI KÉRDÉSEI

Bécsi Zsófia

egyetemi adjunktus

PTE, Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar, Filozófia Tanszék

ORCID 0009-0009-7011-4373

Dol: 10.15170/PSK.2023.SI.01

Publikálva: 2023.08.28.

Hivatkozási formátum:

Bécsi, Zsófia (2023): A fenntarthatóság etikai kérdései. *Pólusok*, Zöld Különszám, 2–15.

Támogató Információk:

A különszám megjelenését támogatta a Pécsi Tudományegyetem Hallgatói Szolgáltatási Központ Tehetséggondozó Iroda. A különszám a PTE Fenntartható Fejlődésért Szakkollégium szakmai együttműködésének eredménye. Szerkesztő: Dr. Glied Viktor (PTE BTK).

A folyóiratban megjelenő írások a Creative Commons Nevezd meg - Nem Kereskedelmi - ShareAlike 4.0 nemzetközi licenc alatt kezeltek.

 CC BY-NC-SA 4.0

Absztrakt

A fenntarthatóság értelmezését mindenekelőtt filozófiai alapon kell megtennünk ahhoz, hogy pontosítsuk fogalmainkat és körvonalazzuk a problematikákat. Ezen közös nyelvi platform megalkotása után térhetünk rá a gyakorlatra, azaz az etikai vonatkozások tárgyalására. A felelősség kérdése mindaddig nem tárgyalható, amíg nem tudjuk, kire, mire, milyen idősíkokra vonatkoztatjuk azt. Továbbá el kell tudnunk helyezni az embert az ökológiai rendszerben és tisztáznunk kell szerepét a folyamatokban.

Kulcsszavak: *filozófia, etika, tudomány felelőssége, társadalmi felelősség, egyéni felelősség*

Bevezetés

Jelen tanulmány a PTE Fenntartható Fejlődésért Szakkollégium égisze alatt a 2023-as tavaszi szemeszterben tartott, Bevezetés a fenntarthatóság kérdéseibe című interdiszciplináris kurzus keretében tartott előadásom írásos összefoglalója. Az előadás a fenntarthatóság kapcsán tárgyalásra kerülő filozófiai és etikai kérdésekhez kívánt bevezetesként szolgálni. A teljesség igénye nélkül sorolja és tárgyalja azokat a problémafelvetéseket, melyek sürgetően jelentkeznek a témáról való gondolkodás során. A különböző elméletek alapos kifejtése helyett egy bevezető előadásban fontosabbnak tartottam a problémák iránti érzékenyítést, a filozófiai jellegű gondolkodás igényének megteremtését. Az egyes témák felvetésén keresztül az érdeklődés felkeltésével igyekszem megteremteni a feltételét a megszokottól, a köznapitól, a konkrétumoktól elemelkedő gondolkodásnak, ezzel is hozzájárulva a fenntarthatóság kérdésének alaposabb körül járásához, a gyakorlati cselekvések elméleti megalapozottságához.

A 20. század vége óta többször is hallhattuk, hogy a környezetvédelemben sürgető lépéseket kell tennünk, hiszen „az utolsó órában” vagyunk. Az egyik

legutóbbi ilyen kijelentést az Éghajlatváltozási Kormányközi Testület (IPCC) jelentésében láthattuk, melyből kiderül, hogy amennyiben a karbonkibocsátást nem sikerül 2025-re megfékezni, akkor kiszámíthatatlan következményekkel járó felmelegedés fog következni (UN IPCC 6, 2021/2022). A cselekvés sürgető igénye folyamatosan jelen van, de a látványos és hatékony tettek máig elmaradtak. Az okok közt feltételezhetjük az érdektelenséget, a probléma valódi súlyával kapcsolatos ismerethiányt, az egyéni cselekvés jelentőségével kapcsolatos csalódottságot és fásultságot. Ezek azonban mind felvetik a felelősség, mint etikai probléma kérdését. Hiszen kiterjed a felelősség egyrészt a minket körülvevő világ és a benne működő összefüggések és folyamatok, másrészt a saját helyünk és szerepünk megismerésére. A cselekvés lehetőségéhez elengedhetetlen a feltételek és a körülmények ismerete. Ha az ember képes a természetre hatást gyakorolni, márpedig évezredek óta eszerint definiálja önmagát, akkor tudatában is kell lennie, milyen hosszútávú hatása van a cselekvéseinek. Továbbá az emberi élet egyik legfontosabb elemének a legtöbb kultúra a szeretetet, az egymás iránti odafigyelést és törődést emeli ki, mégis, az elkövetkező generációk iránt érzett felelősség mintha a jövőre való fókuszálással elveszne. A gondolkodás megragad az itt és most világában.

Mit szeretnénk fenntartani a fenntarthatósággal?

A kurzus elején szófelhőt készítettünk a hallgatóság közreműködésével. Talán az olvasó számára érdekes lenne néhány percet arra szánni, hogy végiggondolja, ő mire asszociál a fenntarthatóság kapcsán, mit tenne a fogalom tárgyává. A spontán kérdés eredményeképpen széles spektrumon érkeztek a válaszok. A legtöbben az „életet” jelölték meg, de a felsorolásban szerepel még a béke, a javak, a környezet, az önmagam, a tiszta levegő, a társadalom, a biológiai sokféleség, az élhető bolygó, a civilizáció és még többek közt a kultúra is. A válaszok rendkívül sokszínűek és sokféleségükben talán valamiképp csoportosíthatók is. Érdekes megnéznünk, hogy a fenntarthatóság kapcsán vannak, akik az egyénre asszociálnak, míg mások azonnal a társadalmiság szintjén gondolkoznak. Vannak, akik a mindennapjainkra helyezik a fókuszot, míg mások a környezetre, körülményekre koncentrálnak inkább. Vannak, akik tárgyi elemeket hangsúlyoztak, míg mások érzelmi tartalmúakat emeltek ki. Miért olyan fontos ezeket a válaszokat bogarásznunk? A közönség egy szűrt csoport, kb. 40 hallgatóból állt, akiket eleve érdekelt a téma, fontosnak tartják, hogy szabadidejükben efféle kérdésekről gondolkodjanak, eszmét cseréljenek. Mégis, már köztük is rengeteg féle választ kaptunk, ami mind arra utal, hogy egyrészt a fenntarthatóság fogalma milyen széles körben alkalmazható, milyen sok dologra terjedhet, valamint arról is képet mutat, hogy az emberi gondolkodás is milyen sokrétű lehet. Egyáltalán nem törvényszerű, hogy a preferenciáink egy bizonyos típusú mentén alakulnak. Az egyéni mérlegelés, az egyéni jelentőség-tulajdonítás is hatalmas szórást ad a válaszok között. A tanulság ebből az egy kérdéses felmérésből az, hogy ezek után lássuk,

milyen nehéz egy kérdést általában az emberiség elé tárni. Amikor kitágítjuk az érintettek körét általában az emberiségre, akkor bizony figyelembe kell vennünk az emberi természet jellemzőit. Amikor már nem csak azonos végzettségű és hasonló háttérinformációkkal (is) rendelkező egyének válaszolnak, amikor a preferenciák nem csak ezen szűk körön belül alakulnak, hanem általában az emberiségben, akkor ott a minimum a türelem, amivel egymás felé kell fordulnunk. Hatalmas szerepe és felelőssége van tehát az oktatásnak és az info-kommunikációnak abban, hogy közös tárgyalási alapot teremtsünk. Egyes ismeretek általános alapismeretekké válnak. És akkor még mindig csak az értelem szintjénél járunk. A cselekvésnek nem csak az értelem lesz a mozgatója. Minden cselekvést valamiféle motiváció indít el. A motiváció pedig sokszor érzelmi viszonyulásokra, lelki tartalmakra reagál. Nem lehet egysége-síteni vágyakat és akaratokat, de hatással lehet lenni a belátásra és a józan ítélőképességre. Az egyén döntési szabadsága még ekkor is felülírhatja bármiféle fenntarthatóságra való törekvésünket.

Perspektíva

A fenti kérdés kapcsán máris láthatjuk, hogy a válaszok sokszínűsége egyrészt a gondolkodáshoz választott perspektívától is függ. Nem mindegy, hogy milyen fókusszal igyekszünk megtenni a vizsgálódásainkat, az ítéleteinket. A tudományos módszertanban nagy érdeklődésre tart számot a hálózatkutatás. Barabási Albert-László fizikus a komplex hálózatok kutatásával mutatott rá a természettudományok és a szociológia területén is használható elemzési módszerre (Barabási, 2007). Egyazon kérdés vizsgálatánál érdemes az egyes kapcsolódási pontokat egyben láttatni a pontos leírás érdekében. Ez nem más, mint a perspektíva kitágítása. Vegyünk egy egyszerű példát. Amikor a fenntarthatóságról beszélünk, és azt önmagunkra vonatkoztatjuk, egészen más igények kerülhetnek felszínre, ha az a saját életmódunk fenntartását jelenti. Már az életmód és az egészség fenntartása között is lehetnek eltérések, ha rájövünk, az életvitelünk nem éppen olyan, mint ami az egészségünket szolgálja. De akkor haladjunk tovább a perspektíva bővítésén! Mást jelent, ha a családuk mindennapi életének fenntarthatóságát tartjuk szem előtt és megint mást, ha a családuk hosszú távú életminőségének körülményeire vonatkozó fenntarthatóságot helyezünk előtérbe. Gondoljunk akár csak a járműhasználatra. Mennyivel gyorsabb és kényelmesebb autóban ülni, de mennyivel egészségesebb és olcsóbb gyalog, vagy kerékpárral közlekedni. Annak az életmódnak a fenntartása, amit a társadalmunk éppen most él, egyáltalán nem szolgálja a társadalmunk hosszútávú fennmaradását. De még tovább bővítve a kérdést, ha a környezetünk, környezeti értékeink megóvását helyezük előtérbe, máris rengeteg olyan dologról le kell mondanunk, ami a mindennapjainkhoz hozzátartozik. A legszembetűnőbb viszont mégis az, amikor a Földdel hozzuk összefüggésbe a fenntarthatóságot. Amikor a környezetvédelem kapcsán kiterjesztjük a nézőpontunkat az egész ökoszisztémára, a Föld teljes élővilágára,

valójában ugyanúgy az embert tartjuk szem előtt. Azt a világot szeretnénk fenntartani, amiben az emberiségnek helye van, még akkor is, ha a Föld élővilága szempontjából kérdéses, hogy mennyire hasznos és fontos az emberiség fenntartása. A perspektíva tágitásával folyamatosan átkeretezzük a problémát is, más-más fókuszpontok kerülnek előtérbe és más-más hangsúlyok jelennek meg. A fenntarthatóság kapcsán különösen fontos tisztáznunk, mit szeretnénk fenntartani, mert egyes fókuszpontok alapvető ellentéteket szülnek. Ha a probléma egy szeletével dolgozunk, nem lesz rálátásunk az egészre, kimaradnak a vizsgálódásainkból összefüggések és nem tudjuk figyelembe venni azokat az egymásra hatásokat, melyek alapvetően változtatnak az egyes szempontok megítélésén. Ezért is tartom megfontolandónak a hálózatos szemlélet gyakorlását, még akkor is, ha olykor úgy érezzük, eltávolodunk általa az eredeti kérdéstől, mert a többirányú vizsgálat fogja lehetővé tenni, hogy hiteles és valós képet kapjunk az általunk vizsgált problémaköréről.

Mivel foglalkozik az etika?

Az etika filozófiai diszciplína, témája az erkölcs. A filozófia az ógörög szóösszetételből ered, jelentése a bölcsesség szeretete. Érdekes megfigyelnünk, hogy az elnevezésben a szófia szó a bölcsességre utal és nem az okosságra. Az okosság a szerzett ismeretek által összeállt tudást jelenti, míg a bölcsesség igényli a gyakorlati ész használatát is, tapasztalattal kibővült értelmi képességre utal. A bölcs ember nemcsak tud bizonyos dolgokat a világról, hanem a tudásait rendszerben képes látni, vagy mások által fel nem ismert tudáselemeket képes definiálni, ráismerni törvényszerűségekre, melyeket aztán a későbbi gondolkodásmódjába be is tud építeni. A filozófia feladata tehát, hogy megismerhetővé tegye a világot, ami az embert körbeveszi. A filozófia elméleti tudomány. Elméleti, mert az összefüggésekre, az szabályszerűségekre, az értelmezésekre, a fogalmakra koncentrál. Az továbbá még mindig vita tárgyát képezi, hogy mennyiben tekinthetjük tudománynak. A tudomány feladata ugyanis a problémákra megoldásokat, a kérdésekre válaszokat találni. A filozófia mindennek a feltételét teremti meg azáltal, hogy rámutat, hol vannak egyáltalán törvényszerűségek, miként definiálhatjuk a folyamatokat, a folyamatok egyes elemeit, valamint rákérdez ezek jellemzőire, karakterisztikájára. Amiért megkérdőjelezhető, hogy a filozófia tudomány-e, az az, hogy a filozófia valójában nem válaszokat ad, hanem kérdéseket tesz fel. A kérdéseket pontosítja, azok összefüggéseire mutat rá.

A filozófia gyakorlati ága, azaz a gyakorlati életben megmutatkozó kérdések területe az etika. Az erkölccsel, mint az emberi viselkedés, a viselkedésre irányuló szándék minőségével foglalkozik. Az emberség mibenlétét kutatja, az emberi természet jellemzőit. Fő kérdéseivel igyekszik körül járni, hogy miben rejlik a jó, a megfelelő, a helyes, vagy éppen a hasznos. Ezek a fogalmak mind rokoníthatók egymással, mégis különbségeket mutatnak. Más-más értékeket jelölnek, más-más helyzetek és körülmények által meghatározottak, más értelmet hordoznak. Az etika

különlegessége, hogy mindig relációkban vizsgálódik. A reláció eltérő entitások között is létrejöhet, nem feltétlenül kell ember-ember viszonyában gondolkodnunk, kiterjeszthetjük azt ember-állat, sőt, ember és környezete kapcsolatára is. Ami még elgondolkodtató, hogy a relációk sokféleségében vizsgálódhatunk térbeli és időbeli elhelyezkedések közti eltérésekben is. Így válik releváns kérdéssé a felelősség problematikája, ami máris egy időbeli kiterjesztést hordoz. A felelősség a jövőre vonatkoztatható. A környezetünkkel kapcsolatos kérdések esetén épp úgy etikai kérdés, hogy miként hat a hulladékfelhalmozásunk a közvetlen környezetünkben a szomszédainkra például, de jelentőséggel bír a feltételezés, hogy miként hat ugyanez a cselekvésünk a következő generációkra, akik az általunk teremtet, vagy befolyásolt környezetben lesznek kénytelenek életteret alakítani önmaguk számára.

Az etikai szövegek stílusukat és címzettjeiket tekintve lehetnek deskriptívek és preskriptívek is. A deskriptív, vagy leíró etika az egyes esetek, jelenségek leírását adja, mintegy tudósítást ad az egyes cselekvésekről. A leírás által lehetőség nyílik a fogalomvizsgálatokra, a nézőpontváltásokra, az egyes relációk elemzésére, a lehetséges következmények számbavételére. Ezzel szemben a preskriptív etika előíró jelleget ölt, azaz szabályokat, irányelveket, normákat, tanításokat fogalmaz meg, melyek mentén utat mutat a morálisan helyes mód kiválasztásához. A preskriptív etikai szövegek stílusukat tekintve erőteljesebb megfogalmazásúak, felszólító móddal élnek, olykor egyenesen parancsokat fogalmaznak meg. A kérdés azonban továbbra is fennáll, miszerint ki számára és milyen mértékben válnak az etikai szövegek irányadókká. Az erkölcs nem kikényszeríthető, nincs rá ellenőrzési mód, elválnak egymástól a szándék és a következmény vizsgálata. Az egyetlen elem, amivel számolhatunk, az az egyén lelkiismerete. A lelkiismeret kell, hogy jelezze az egyén számára a morális értékét az egyes cselekvéseknek. A lelkiismeretre hivatkozni azonban szintén nem egy ellenőrizhető dolog, hiszen az az egyénben rejtve marad. Abban azonban bízhatunk, hogy habár eltérő érzékenységi szinten, de minden emberben működésbe lép. Aki ez alól kivétel, az patológikus esetként számontartható. Az emberi természetnek a lelkiismeret is része. Ahogy más-más szinteken válunk érzékennyé egy-egy eset megítélése kapcsán, ahogy a problémákra is eltérő módon reagálunk, úgy a lelkiismeretünk is más-más esetben jelzi számunkra a cselekvés helyénvalóságát.

Nincs olyan emberi tett, gondolat, vagy cselekedet, ami nem bírna etikai jellemzőkkel. Az etika minden életterületen megjelenik, és minden emberi aktivitás kapcsán tárgyalásra szorul. Az ember egy olyan lény, ami képes a reflexivitásra, önmaga vizsgálatára, hogy ezáltal is pontosabban lássa, milyen hatással van a környezetére, a jövőre. Ezt a reflexivitást azonban nem mindenki gyakorolja, holott az emberségünkhöz hozzátartozna az a fajta önvizsgálat, ami aztán a felelősségvállaláshoz tudna alapot szolgáltatni.

Mi az az alkalmazott etika?

Az etikán belül is megkülönböztethetünk különféle diszciplínákat, attól függően, hogy mi válik a vizsgálatuk központi elemévé. Az általános etika az, ami a fogalmakkal foglalkozik, a fogalmi elemzést teszi meg, általánosságban vizsgálja a kérdéseket, akár különböző korszakok tükrében. Megkülönböztetjük az alkalmazott etikát, ami az egyes fogalmak konkrét helyzetben történő alkalmazását vizsgálja. Egyes eseteket, szakterületi jellemzőket vesz figyelembe, így konkretizálja az általános etika problematikáit. Az alkalmazott etika túllép a fogalmi tisztázáson, kilép a gyakorlatba. Az elemzéseire elengedhetetlen, hogy tapasztalatokra építsen, módszertanát tekintve pedig igen gyakran esetleírásokkal dolgozik. A jelen leírásához képest a továbblépéshez ad szabályokat, tanácsokat, ír kódexeket, vagy parancsokat fogalmaz meg. De az alkalmazott etikán belül is találkozhatunk épp úgy deskriptív, mint preskriptív etikai szövegekkel.

Az elefántcsonttorony-szindróma

A filozófiai diszciplína alapvető jelentőséggel bír a gondolkodás szempontjából, hiszen egyfajta igényt állítanak a gondolkodó elé, hogy a fogalmait pontosan használja, a problematika kapcsán a kérdéseket az adott jelenségeknek megfelelően tegye fel és az összefüggéseket logikai kapcsolódásaik alapján vegye sorra. A filozófia volt a történelem során az első tudomány, sőt, ha szigorúan vesszük a tudomány kifejezés jellemzőit, akkor a nulladik, azaz az összes tudomány alapjául szolgáló gondolkodási forma. A filozófia ugyanis magában foglal(t) mindent, ami nem ragad meg a hétköznapiság szintjén, hanem értelmezésre tart igényt. Már az elnevezése is, a „bölcsség szeretete” is inkább egy attitűdről árulkodik, módszertanra utal, mint konkrét tudáselemek megszerzésére. Ez az átfogó jellege azonban az évszázadok során átalakulni látszott, míg a 21. századra a helye is hatalmas átalakuláson ment keresztül. Soha nem volt a tömegek területe a filozófia, és a filozófiai igény sem ébredt fel mindenki-ben ugyanolyan mértékben, de erről már Platón is írt a barlang hasonlatban. Ismeretes, hogy a híres görög tudós az Állam című művében írja le azt az allegóriát, amelyben az emberek igazság iránti igényéről beszél (Platón, 2001: 224-227). A nagy többségben fel sem merül a kérdés, hogy vajon az a világkép, amivel ő rendelkezik, milyen valóságtartalommal bír. A megkérdőjelezésre eleve kevesek esetében kerül sor és csak töredékes azok száma, akik valóban megszállottan azt kutatják, hogy miként tudunk a világról a lehető legpontosabb leírást adni. Ezek a kevesek pedig aztán nem is fogják elérni a tömegek megbecsülését, mert nem lesz érthető, amire jutnak.

A 21. századra eljutottunk odáig, hogy a filozófia művelői részéről igen nagyfokú távolságtartást tapasztalhatunk a populárisává válástól. Egyrészt érthető ez a fajta hozzáállás, hiszen valamiféleképpen meg kell őrizni a filozófia akadémiai jellegét. A presztízs és a színvonal válik megkérdőjelezhetővé, ha a kérdéseket a

popularitás oldaláról kezdjük vizsgálni. Ez azonban olyan következményekkel is jár, hogy a filozófia eltávolodik az emberiségtől, magától az emberségtől. Az eltávolodás a köznapiságtól olyan folyamatokat indít be, ami által a filozófia elszigeteltté válik. Így viszont nem fogja tudni elérni a kívánt hatást, azaz a közgondolkodásra, a kultúrára gyakorolt befolyását. Ezt a jelenséget én magam *elefántcsonttorony-szindrómának* neveztem el, azzal is utalva a probléma súlyára, hogy szindrómaként értelmezem. Az alkalmazott etika, habár nem marad meg a fogalmak vizsgálatának szintjén és nem a történetiségben végbemenő változások vizsgálatával foglalkozik, mégis olyan kérdéseket feszeget, ami konkrét problémákra reflektál, így az olvasók, hallgatók számára valódi alakod ad a tovább gondolásra.

Gaia-elmélet

Az 1970-es években James Lovelock nevéhez köthetően fogalmazták meg a mára Gaia-elmélet néven elhíresült gondolatot, miszerint a Föld élő és élettelen entitásai olyan összefüggő rendszert alkotnak, melyek egyetlen egységként konstituálódnak (Lovelock, 1979). Az elnevezés az ógörög mitológiából ismert Gaia földanyára utal. A jelenkori ökoetikai elméletek előszeretettel hivatkoznak a Gaia-elméletre, mint korunk megoldási lehetőségére. Mint etikai elmélet, ez inkább módszertanként definiálható. Valójában az elmélet alkalmazásával megszemélyesítjük a Földet, mégpedig az egész bolygót, annak minden elemével együtt és mint egyetlen entitást tételezzük. Egyes gondolkodók továbblépnek, és mint egy egységes organikus rendszer tételezik a bolygónkat, függetlenül attól, hogy annak alkotóelemei élő, vagy élettelen elemek-e. A Módszer abban rejlik, hogy így a Föld maga válik megszemélyesíthetővé. A megszemélyesítés által pedig relációkban értelmezhető, ami az entitásnak külön minőséget ad. Ezek után a Földről, vagyis Gaia-ról eszköz helyett célként kell gondolkodnunk, ahogy azt tesszük bármely emberi lény esetében és az ár helyett méltósággal ruházzuk fel. Ez egy olyan gondolat kísérleti lépés, ami által a Földre is kiterjeszthetővé válik a felelősség gondolata.

Maga a megszemélyesítés azonban nem újkeletű módszer. Az emberiség történetében láttunk már hasonlót. A többistenhit istenei mind egy-egy természeti jelenség megszemélyesített formáiból jöttek létre. Antropomorfizáció, azaz ember-szerű ábrázolás, ami által az addig ismeretlen jelenségeket sikerül valamiképpen közelebb hozni a gondolkodáshoz és (feltételezett) megértést társítani a folyamatokhoz. Érdekes megvizsgálnunk, hogy ugyanez az értelmezési módszer, ami az emberiség történetében az első nagy civilizációkhoz köthető, megfigyelhető az egyes ember fejlődéslelektanában is, amikor a kisgyerek a kreatív szemléletű korszakát éli 2 és 7 éves kora között. Ebben az időszakban a kisgyerek is úgy értelmezi a természeti jelenségeket, hogy megszemélyesíti azokat. Így lesz szomorú a napocska eső esetén, vagy éppen álmos napnyugtára.

A Gaia-elmélet ökoetikai hozadéka lenne a felelősségteljes cselekvés, amit a másik személye iránt érzett pozitív viszonyulás vált ki, jelen esetben a megszemélyesített Föld irányába. Módszernek nem utolsó a felvetés, de kulturális akadályok csökkenthetik a hatékonyságát. Jelesül a Gaia-elmélettel felvetül az Isten-problematika. Ha Gaia-nak tulajdonítjuk a Föld valamennyi elemét, az organizmusként tételezett entitás összefüggéseiben pozícionáljuk önmagunkat és életfeltételeinket is, akkor miként tételezzük istent? Miként tételezzük a természetet? És nem utolsó sorban miként gondolunk az univerzumra? Ezek a kérdések alapvetően nem szabadna, hogy akadályozzák egy racionális lény cselekvését, de már maga az elmélet is azon alapszik, hogy az ember önmagában sem pusztán racionális lény és a lelkiismeretére, az ítéletrendszerére egyéb módokon kell hatni, jelesül például a megszemélyesítéssel.

Változás

Maradjunk a racionalitásnál és vizsgáljuk meg, miként is tudunk a fenntarthatóságról gondolkodni. A fenntarthatóság valamiféle állandóságot jelent. Ehhez azonban egy klasszikus kérdésfelvetéssel élek, jelesül Thészeusz hajójának történetével. Plutarkhosz Párhuzamos életrajzok című művében írja le ezt az esetet (Plutarkhosz, 1978: 3-18), ami aztán évszázadokon keresztül több kérdést is felvetett, még a felvilágosodás korában is például Hobbes is tovább gondolta az egyénre vetítve a kérdést. A történet arról szól, hogy a híres hódító Thészeusz, miután bejárta a tengereket, végleg kiköt a hajójával, és az emberek özönlének a kikötőbe, hogy lássák a legendás hajót, ami annyi kalandnak részese volt. Igen ám, de az évek során a hajó megöregedett, felújításra szorul. A felújítás azonban nem tud egyszerre történni, így mindig csak 1-1 elemét cserélik le. Előbb az árbocrudat, majd a kormánykereket, aztán a lapátokat és így sorjában, míg végül 50 év elteltével az utolsó szög is lecserélésre kerül. Adódik a kérdés, hogy a hajó, ami 50 év elteltével a kikötőben látogatható, még mindig ugyanaz a hajó-e, mint amivel korábban Thészeusz vízre szállt. Nemleges válasz esetén elgondolkodtató, hogy mikor jött el az a pillanat, amikortól a hajót új hajóként kellett definiálni.

A dilemma további elemekkel bővítve él az etikatörténet klasszikusai közt, de számunkra éppen elég az alaphelyzetben elmorfondírozni. Vitássá válik a látogatható hajó elnevezése, hogy régi vagy új hajónak hívjuk-e, és a megoldás számunkra a fenntarthatósággal kapcsolatos dilemmákhoz is adalékként szolgál. A hajó-paradoxon megoldása ugyanis az, hogy a gond nem a régi, vagy az új fogalom pontatlanságában, hanem az emberi gondolkodásban rejlik. Habár tisztában vagyunk vele, hogy az élet maga egy folyamat és a folyamat velejárója a változás, mégsem vagyunk képesek a változás fogalmával gondolkodni. A gondolkodásunk ugyanis ítéletalkotások sorát jelenti. Az ítéletalkotás pedig mindig egy kimerevített pillanatra egy adott jelenségre vonatkozik. Az állapot bír ítélettel, megállapítással. Az elménk csak kimerevített képpekkel képes dolgozni, a folyamatokról törvényszerűségeket ismerünk, belátjuk a

létezésüket, de gondolkodásunk tárgyává nem tudjuk őket tenni. Mindezek háttérében talán a bizonytalanság áll, de a bizonytalanság és az abból fakadó bizalmatlanság már egy másik tanulmány témája lesz.

Idő

A változás kapcsán azonban feltétlenül szót kell ejtenünk az időszemléletről is. A fentiekben kifejtettem, hogy bár tisztában vagyunk azzal, hogy az idő dinamikus, hiszen a folyamatos változás által utolérhető, mégis a gondolkodásunkban statikusságában mutatkozik meg. Minden időpillanatot, mint egy-egy filmkockát értelmezzük. A folyamatosságról való gondolkodás a képkockák egymásutániségát jeleni, azok egymásba átfolyó, egymásba olvadó képzetét nem.

Szent Ágoston a Vallomások című művében is értekezett az időről (Szent Ágoston, 1995: 175-181). Ő csak a jelenre fordította figyelmét, ugyanis a három idősíki értelmezésének problematikájára világított rá. Kitért arra, hogy a múlt valójában a jelen múltja, és mivel minden ember másféle tapasztalásokkal bír a jelenről, így a múlt sem lesz feltétlenül egységes. Mindenki más hangsúlyokat és fókuszpontokat jelöl meg, ezáltal a múlt nem más, mint múltak, azaz egyes narratívák összessége. Továbbá a jelenben már nincs hozzáférésünk a múlthoz, csak valamiképpen felidézni tudjuk azt. Így valójában semmit sem tudhatunk róla. Ugyanígy problematikus volt számára a jövő is, ami nem prognosztizálható teljes bizonyossággal, csak a reményünk létezik a folytatásra, amiről egy elképzelés, a fantázia szülte kép lesz a jövő. Ágoston szerint a jelen jövője, időbeli megmutatkozása lesz az, amit e jelenben még újként definiálunk, mire azonban elérkezik, máris az új jelenné válik, és a jövő újra csak távolra és elérhetetlenségbe kerül tőlünk.

A fenntarthatóságról való gondolkodás során az egyes idősíkokkal is dolgunk van. A fenntartásra érdemes dolgok megítélése mind a múltbeli tapasztalatokból származik, ami viszont eltéréseket mutathat, eltérő ítéleteket és hangsúlyokat. A fenntarthatóság kifutása a jövőre vonatkozik, arról viszont nincs információnk, hogy a folyamatosan változó körülmények között, amit a jelenben úgy értékelünk, hogy meg kell tartani, arról miként fogunk a jövő megváltozott viszonyaiban gondolkodni. Vegyük példának a tiszta vizet. Vélhetően bárhogyan is alakul a jövő, a körülmények bármiképp is változnak, a tiszta víz örök érték marad. Igen ám, de a fenntarthatóság, mint cselekvés módja lehet, hogy megváltozik a jövőben, mert más problémákba és más nehézségekbe fogunk ütközni, mint a jelenben, így azok megoldása is más módokat kíván majd.

Az emberi elme számára nagyon fontos a fantázia. A múltból származó tapasztalatok által a jelenben rendelkezésünkre álló lehetőségek alapján kell elképzelnünk a jövőt, amihez a jelenben kell igazítani a terveinket, működéseinket. Tisztában vagyunk a folyamatos változással, éppen ezért azzal is tisztában kell lennünk, hogy a lehetséges jövőkép egy szcenárió. De a felelősségteljes cselekvés

érdekében tudnunk kell, hogy scenáriók garmadája létezik, mint potenciál, amelyek közül csak egy válik aktuálissá.

Mi lesz normális 25 év múlva?

Az előadás ezen a pontján ismét egy szófelfő generálására invitáltam a hallgatóságot, ahol a fenti kérdést tettem fel. Itt is arra kérem az Olvasót, hogy egy pillanatra álljon meg és képzelje el, szerinte mi lesz normális 25 év múlva. Vajon akkor mi fog normának számítani? A kapott válaszok újra sokrétűek voltak, de a leginkább szembetűnő két igencsak végtelen válasz volt, ami valójában ugyanazt jelentette, ez a két válasz pedig: a semmi és a minden. Első évben meglepődtünk, amikor áprilisban esett a hó, a következő évben már nevtünk rajta, azóta pedig egyszerűen tudjuk, hogy számítani kell rá, hogy a gyümölcsfákat a virágzaskor nagy eséllyel tönkretesz a fagy. Az emberi idegrendszer válasza ez. Hiába a megszokottól való eltérés, ha az ismétlődik, ha az eltérés sokféle módon is végbemegy, az ember hozzászokik a nem megszokotthoz, míg végül érdeklődését veszti és fásultan veszi tudomásul az újdonságot. A jövőről való gondolkodás érdekes elemeket tartalmazott. A válaszadók szerint 25 év múlva normális lesz például a technológia lelassulása, a degeneráció, az automatizáció, a magasabb átlaghőmérséklet, a drágaság, a konfliktusok, a robotok, az űrutazás, a természeti katasztrófák, a végtelen státuszkülönbségek.

Ami igazi etikai kérdéssé válik jelen esetben, az az, hogy vajon a 25 év múlva tapasztalható állapothoz vezető folyamatokban hol és milyen szerepe lesz az embernek. Vajon miként tud az egyén hatással lenni ezekre a folyamatokra? Képes-e egyénként hatást elérni, vagy felismeri-e alkalomadtán a közösségi lét szükségszerűségét?

Felelősség

A cselekvés egyik motivációja a felelősségérzet. A legtöbb fórum, ami a fenntarthatósággal kapcsolatos cselekvésre szólít fel, a jövő generációk iránti felelősségérzetünkre próbál hatni. Viszont, ha egy kicsit elidőzünk a felelősség fogalmán, több kérdést is meg kell vizsgálnunk. Mi a feltétele a felelősségvállalásnak? Miért, vagy kiért tudunk felelősséget vállalni? Ki tud felelősséget vállalni? Vagy kitől várhatjuk el a felelősségvállalást? A felelősség egyfajta hierarchiai viszonyt feltételez a relációban álló felek között. Ez a hierarchia származhat a tudásból, ugyanis az tud felelősséget vállalni a másikért, aki megfelelő információkkal rendelkezik a másik helyzetét illetően, vagy képességből, amikor a felelősségvállalás valamilyen cselekvés átvállalásában mutatkozik meg. De lehet a felelősségvállalás anyagi természetű reláció is. A kérdés az, hogy miféle akarattal párosul a felelősségvállalás. A reláció másik szereplője iránt akarni kell felelősséget vállalni, máskülönben elvész a motiváció.

Jelen esetben, a fenntarthatósággal kapcsolatos kérdések kapcsán a felelősségvállalás helyett lehet, hogy célszerűbb lenne a felelősségérzet-re helyezni a hangsúlyt. A felelősségvállalás a jövőre vonatkoztatott cselekvés, míg a felelősségérzet a jelenben is megvalósul. A felelősen gondolkodó és cselekvő személy mérlegeli a jelen helyzetet és a jövőbeli következmények tudatában cselekszik. Ez a felelős gondolkodás elvárható társadalmi szinten is, de nehézséget okoz az ellenőrizhetőség, a szándékokra való rákérdezés. A közösség szintjén értelmezett cselekvés mindig az egyének összeadódásából jön létre. Így felelősségünk van abban is, hogy a felelős gondolkodást és cselekvést a saját individuális szintünkön tegyük meg, nem pedig a társadalmi szintű felelősségvállalásra várva, ami a személytelensége okán sokszor el is marad.

Az ENSZ 17 pontban megfogalmazott fenntartható fejlődési céljai (SDGs)

2015-ben 193 ország fogadta el az alábbi 17 pontban összefoglalt célokat, mint a jövőbeli cselekvéseket, döntéseket meghatározó indikátorokat. (1) A szegénység felszámolása. (2) Az éhezés megszüntetése. (3) Jó egészség. (4) Minőségi oktatás. (5) Nemek közötti egyenlőség. (6) Tiszta víz és köztisztaság. (7) Újrahasznosítható és megfizethető energia. (8) Jó munkalehetőségek és gazdaságok. (9) Innováció és jó infrastruktúra. (10) Egyenlőtlenség csökkentése. (11) Fenntartható városok és közösségek. (12) A források felelősségteljes használata. (13) Fellépni az éghajlatváltozás ellen. (14) Fenntartható óceánok. (15) Fenntartható földhasználat. (16) Béke és igazság. (17) Partnerség a fenntartható fejlődésért (UN, 2015).

Mind a 17 pont valójában az erkölcsi érzékünkre kell, hogy hatással legyen. Az empátia, ahogy arról Adam Smith és David Hume is éveken át levelezést folytattott, az egyik legvitatottabb, mégis legalapvetőbb emberi érzésünk. A szó jelentése sokféle módosuláson esett át az évszázadok során. Az eredeti jelentése a beleérzést hordozza, azaz azt a jelenséget írja le, amikor valaki megpróbálja elképzelni, a másik miként érezheti magát és ezért gondolati úton, a fantáziája segítségével behelyezkedik a másik pozíciójába, hogy pontosabban érezze, jobban átlássa a másik helyzetét (Smith, 2009). Mára már viszont a köznapi használatban a felvilágosodás korabeli szimpátia fogalmát értjük az empátia alatt, ami a hasonlóan érzést jelentette. A szimpátia ezzel szemben ma már valami pozitív odafordulást, pozitív érzelemmel felruházott relációt takar. Az empátia válik alapvető fontosságúvá ahhoz, hogy megértsük a másik problémáját, ezáltal hasonló jelentőséget is tudjunk neki tulajdonítani.

A legtöbb globális jellegű problémával kapcsolatban az okozza a nehézséget, hogy az ember addig nem érzi át a probléma súlyát, amíg az nem közvetlenül rá van hatással. A különböző társadalmi problémákkal foglalkozó civil szervezetek számára éppen ezért váltak különösen fontossá és hatékonná az úgynevezett érzékenyítő foglalkozások, melyeknek pontosan az a célja, hogy a közömbös tömegek számára

közel hozzák az érintett kisebbség problémáit úgy, hogy különféle technikák alkalmazásával behelyezik őket az elszenvedő helyzetébe.

A szegénység, az éhezés, az egészség, az oktatás vagy a tiszta víz kérdésének fontossága (1-4, 6) nem lesz lényeges azok számára, akik olyan kiváltságos helyzetben vannak, hogy ezekhez könnyedén, jelentős áldozathozatal nélkül is hozzájutnak. A nemek közti egyenlőség és az egyenlőtlenség csökkentése (5, 10) különösen problematikus pontok, hiszen a probléma nem is nyilvánvaló az egyenlőtlenségben a domináns, elsőrendű fél számára. Ő valószínűleg észre sem veszi az egyenlőtlenséget. Nem is fűződik közvetlen érdeke annak felszámolásához, hiszen azáltal ő saját pozíciójából veszít. Az újrahasznosítható és megfizethető energia, valamint a források felelősségteljes használata egyre inkább az egyének hatáskörébe kerül, de mindezek alkalmazása sokszor gazdasági, vagy jogi szabályozások korlátaiba ütközik. Nézzük csak meg, hogy milyen alternatívák léteznek a megújuló energiaforrások használatára, milyen engedélyeztetéssel és milyen anyagi vonzattal jár ezek kiépítése. (7, 12) A jó munkalehetőségek és gazdaságok, valamint az innováció és jó infrastruktúra elvárása nem az egyén felelősége. A megállapított pontok államok közötti egyeztetés alapján kerültek megfogalmazásra, de a hatékonyság érdekében fontos látnunk, hogy mindezek érdekében az egyén mit tehet, az egyéni cselekvés milyen mértékben számít ezen célkitűzések esetében. (8, 9) Az éghajlatváltozással szembeni fellépés, valamint a béke és igazság megteremtése szinte már utópisztikus célok. (13, 16) Törekedni lehet, sőt kell is rá, de mindezek feltételeinek megteremtése nélkül maga a célkitűzés is annyira távolinak és lehetetlennek tűnik, hogy félő, hogy az olvasó számára túllép az ingerküszöbön és komolytalanná válik.

A többi faktor, a városok és közösségek, az óceánok, a földhasználat (11, 14, 15) fenntarthatóságát célozza, melyek esetében maga fenntarthatóság fogalma válik megkérdőjelezhetővé. Beszélhetünk-e egyáltalán fenntarthatóságról? Az állandóan változó világban miként definiáljuk a fenntarthatóságot, vagy ehelyett egy egészen más fogalomra lenne szükségünk? Az utolsó pont, a partnerség a fenntartható fejlődésért (17) tartalmazza egyedül az együttműködés igényét. Márpedig erkölcsi kötelességünk felismerni, hogy ha egy probléma közös, akkor annak megoldása is közös fellépést igényel. A felelősségvállalás az egyéni boldogulásért egyszerre kiterjed a közösségi létért való felelősségvállalásra is, ami a 21. század életmódja által generált normák között egyre kevésbé értelmezhető. Az ókori görög poliszokban egyértelmű volt, hogy az ember elsőrendűen polisz polgár és csak a következő lépésben tételezi magát, mint egyént (Pais, 1988). Ez azonban csak azért volt lehetséges, mert az ókori poliszok zárt társadalomként funkcionáltak. A polgárok ismerték egymást, nyíltak voltak a viszonyok, mindenki ismerte és ugyanúgy ismerte a szabályokat és azok megszegésének következményeit. Mindez egy nyílt társadalomban ellehetetlenül. Nincs meg a közvetlen szüksége a társadalmiságnak. Nem érezzük már a bőrünkön a léter ért fenyegetettséget. A zárt társadalomban a legnagyobb büntetés a száműzés, a kitaszítás volt. A nyílt társadalomban örül az egyén, ha talál egy számára megfelelő

közösséget, melynek önként szeretne részévé válni. A közös fellépés szükségszerűsége épp ezért nem nyilvánvaló. Nem egyértelmű, hogy a kooperációval micsoda előnyökhöz juthat az egyén is.

Összefoglalás

Miben rejlik tehát a fenntarthatóság etikája? A kérdés önmagában megválaszolhatatlan, ahogy a fenntarthatóság fogalma tisztázatlan és értelmezhetetlen marad. Az azonban bizonyos, hogy etikai kötelességünk felismerni a tetteink súlyát, a következmények hatását, és a lehető leginkább tudatos módon a közösség tagjaként, az ökoszisztéma egy elemeként definiálni önmagunkat. Mindezek fényében kell az időperspektívát kitágítva, túllépve saját pillanatnyi (vélt) haszonszerzésünk elsődrendűségén, felelősségteljesen, lelkiismereti szempontokat előtérbe helyezve cselekedni.

Irodalomjegyzék

- Az EU és az ENSZ: közös célok a fenntartható jövőért, <https://bit.ly/3qFRA7i>, utolsó hozzáférés: 2023.06.12.
- Antal Artilla – Földes György (szerk.) (2022): *Igazságosság – demokrácia – fenntarthatóság*. Napvilág Kiadó, Budapest.
- Barabási Albert-László (2017): *A hálózatok tudománya*. Libri Kiadó, Budapest.
- Eisenstein, Charles (2021): *Klíma. Átfogó megoldások egy élhető jövőért*. Édesvíz Kiadó, Budapest.
- Ernöfy Nóra: *A környezetvédelem mára létkérdés lett*. Index, 2022. 06. 05. Index, <https://bit.ly/3QQoPPR>, utolsó hozzáférés: 2023.05.20.
- Horváth Balázs (2020): *Erkölc és civilizáció. A környezeti problémák etikai oldala*. Typotex Kiadó, Budapest.
- IPCC 6th Assessment. 2022. <https://www.ipcc.ch/report/ar6/wg2>, utolsó hozzáférés: 2023.08.01.
- Lányi András – Jávor Benedek (szerk.) (2005): *Környezet és etika. Szöveggyűjtemény*. Ökoetika Sorozat, L'Harmattan Kiadó, Budapest.
- Lovelock, James (1979): *Gaia: A New Look at Life on Earth*. Oxford University Press.
- Pais István (1988): *A görög filozófia*. Magánkiadás, Budapest.
- Platón (2001): *Az állam*. Lazi, Szeged.
- Plutarkhosz (1978): *Párhuzamos életrajzok*. I. kötet. Magyar Helikon, Budapest.
- Smith, Adam (2009): *The Theory of Moral Sentiments*. Penguin Classics.
- Szent Ágoston (1995): *Vallomások*. XI. könyv, 14-23. fejezet. Szent István Társulat.
- Szécsi Gábor – Tóth I. János (szerk.) (2020): *Természet és felelősség. A környezeti etika és nevelés filozófiai alapjai*. Gondolat, Budapest.
- Trembeczki István (2019): *A történelem végének filozófiája. Makrotörténelmi és környezetetikai perspektívák*. L'Harmattan Kiadó, Budapest.
- United Nations (2015). Department of Economic and Social Affairs Sustainable Development, <https://sdgs.un.org/goals>, utolsó elérés: 2023.08.20.

ETHICAL QUESTIONS OF SUSTAINABILITY

Abstract

First, we have to interpret sustainability on a philosophical basis in order to clarify our concepts and outline the problems. Creating this common language platform, we can turn to the practice as to the discussion of ethical aspects. The issue of responsibility cannot be discussed until we know to whom, to what and to what time frames it applies. Furthermore, we must be able to place human in the ecological system and clarify its role in the processes.

Keywords: *philosophy, ethics, responsibility of science, social responsibility, individual responsibility*